

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 29 (2012)

Πολιτική και εκπαίδευση

Νέες γλωσσικές πρακτικές και γλωσσική εκπαίδευση

Βασιλική Δενδρινού

doi: [10.12681/sas.870](https://doi.org/10.12681/sas.870)

Copyright © 2015, Βασιλική Δενδρινού

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δενδρινού Β. (2015). Νέες γλωσσικές πρακτικές και γλωσσική εκπαίδευση. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 29, 85–95. <https://doi.org/10.12681/sas.870>

Νέες γλωσσικές πρακτικές και γλωσσική εκπαίδευση

Βασιλική Δενδρινού*

Το άρθρο αυτό εξετάζει τη γλώσσα ως κοινωνικοπολιτισμική πρακτική, όπου η συγκρότηση και παραγωγή νοημάτων δεν είναι ανεξάρτητη από τους κοινωνικούς θεσμούς και τις πρακτικές που τους πλαισιώνουν. Αναφέρεται στην επίδραση νέων κειμενικών ειδών και στις γλωσσικές προκλήσεις που προκύπτουν με την ανάπτυξη ηλεκτρονικών μορφών επικοινωνίας. Και καταλήγει επισημαίνοντας πως στις κοινωνίες μας, όπως διαμορφώνονται και αλλάζουν ταχύτατα σήμερα, έχουμε ανάγκη να προωθήσουμε εκείνη την εκπαίδευση που θα συντελέσει στη δημιουργία νέων παιδαγωγικών και επικοινωνιακών ταυτοτήτων ώστε οι πολίτες και να μπορούν να λειτουργήσουν διαλογικά σεβόμενοι την όποια διαφορετικότητα και να είναι σε θέση να παράγουν είδη λόγου και κειμένων από ένα ευρύ φάσμα πολιτισμικών πηγών.

Εισαγωγή

Μια βασική παραδοχή στην οποία στηρίζεται το κείμενο αυτό είναι πως η γλώσσα και κάθε μορφή σημείωσης έχει άρρηκτη σχέση με τον *πολιτισμό* τον οποίον εγγράφει και αναπαριστά· έχει, δηλαδή, απόλυτη συνάφεια με τον πολιτισμό στο πλαίσιο του οποίου παράγεται και τον οποίο αναπαράγει. Η γλώσσα και οι λοιποί σημειωτικοί τρόποι συνδέονται άμεσα με τις πολιτισμικές (και, βεβαίως, τις πολιτικές) συνθήκες παραγωγής τους. Επειδή, όμως, το ερώτημα 'Τι είναι πολιτισμός;' δεν έχει μία αυτονόητη απάντηση και επειδή ο όρος *πολιτισμός* είναι μία από τις πλέον πολύπλοκες έννοιες στον χώρο των κοινωνικών επιστημών, είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί η χρήση του σε αυτή τη μελέτη. Προηγουμένως, διευκρινίζεται πως η θεωρητική θέση που υιοθετείται εδώ σχετικά με τη συγκεκριμένη έννοια διαμορφώνεται με βάση τις σύγχρονες αντιλήψεις στον χώρο της κοινωνιολογίας του πολιτι-

* Καθηγήτρια στον Τομέα Γλώσσας-Γλωσσολογίας του Τμήματος Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών <vdendrin@enl.uoa.gr>

σμού, οι οποίες επικεντρώνουν στη διαδικασία της νοηματοδότησης (ή της σημείωσης) και όχι στα προϊόντα σκέψης ή πράξης των μελών μιας κοινότητας, στις αξίες και τις συνήθειες, τα ήθη και έθιμά τους. Υιοθετείται η άποψη πως ο πολιτισμός συνιστά τρόπο ύπαρξης μονίμως σε εξέλιξη, πάντα υπό διαμόρφωση στη διάρκεια κοινωνικών διαδικασιών που προσδιορίζουν την ταυτότητα και την υποκειμενικότητα όσων μετέχουν σε αυτές.¹ Αφορά την παραγωγή νοημάτων, όπως αυτά συγκροτούνται στα πλαίσια κοινωνικών θεσμών και πρακτικών στις οποίες εμπλέκονται τα μέλη μιας κοινότητας ως διαλογικά υποκείμενα.²

1. Η γλώσσα ως κοινωνικοπολιτισμική πρακτική

Συμβατή με την πιο πάνω θεώρηση του πολιτισμού είναι η αντίληψη της γλώσσας ως σημειογενούς [semogenic] συστήματος που εξελίσσεται και αυτό διαρκώς, παράλληλα με τον πολιτισμό από τον οποίο γεννάται και τον οποίο συγκροτεί κατά τις διαδικασίες νοηματοδότησης. Η θεώρηση αυτή, που έχει καλλιεργηθεί και στους κόλπους της συστημικής λειτουργικής γλωσσολογίας, έρχεται σε σύγκρουση με μια κοινή αλλά ανακριβή πεποίθηση πως η γλώσσα είναι ένα αυτόνομο σύστημα εννοιών που περιγράφει μια αντικειμενική πραγματικότητα – μια πεποίθηση που εσφαλμένα υπονοεί πως η σχέση μεταξύ σημαίνοντος και σημαινόμενου είναι αυθαίρετη, δηλαδή πως δεν υπάρχει συσχετισμός μεταξύ γλωσσικής μορφής και σημασίας. Έρχεται σε σύγκρουση, επίσης, με την εδραιωμένη άποψη πως η γλώσσα είναι ένα στατικό σύστημα στοιχείων και κανόνων για τον συνδυασμό των στοιχείων αυτών.

Με βάση την αντίληψη που υιοθετείται εδώ, η γλώσσα περιγράφεται ως ένα διαρκώς εξελισσόμενο σημασιακό ή, μάλλον, σημειωτικό σύστημα, η εκάστοτε χρήση του οποίου δεν εξυπηρετεί απλά κοινωνικούς στόχους αλλά συνιστά μορφή κοινωνικοπολιτισμικής πρακτικής. Γίνεται αντιληπτή ως σύστημα νοηματοδότησης που είναι σε απόλυτη συνάρτηση με τη φυσική και κοινωνική πραγματικότητα την οποία τα κοινωνικά υποκείμενα βιώνουν μέσα από τη χρήση της, καθώς αυτή παίζει ενεργό ρόλο στη δόμηση της πραγματικότητας. Εφόσον γλώσσα και πολιτισμός αλληλοπροσδιορίζονται στη διάρκεια κοινωνικο-πολι(σμι)κών εξελίξεων, τα μέλη μιας κοινότητας δρουν ως ‘διερμηνείς’ αλλά και ως ‘σχεδιαστές’ νοημάτων τα οποία αναπαριστούν την εμπειρία που βιώνουν καθώς αυτή οργανώνεται και επαναδιοργανώνεται μέσω της γλώσσας.

Μπορούμε, επομένως, να πούμε ότι η γλώσσα αποτελεί μέρος της πραγματικότητας, μέσο για τη συγκρότηση ή τον σχεδιασμό της και *μεταφορά* για αυτή. Έχει,

δηλαδή, η γλώσσα μια διαλογική σχέση με την πραγματικότητα και η σχέση της αυτή προσδιορίζει τη συνεχή εξέλιξή της. Οι υλικές και άυλες συνθήκες του πολιτισμικού γίνεσθαι *εγγράφονται* σε αυτή και αναδιαμορφώνουν μεταξύ άλλων τη *λεξικογραμματική* της.³ Για παράδειγμα, όταν αναπτύχθηκε ο σημειωτικός τρόπος της γραφής, στον ρου της ιστορίας του πολιτισμού μας, η λεξικογραμματική της γλώσσας διαφοροποιήθηκε σημαντικά καθώς, μεταξύ άλλων αλλαγών,

- τα πράγματα άρχισαν να συγκροτούνται ως προϊόντα που μπορεί κανείς να εκθέσει, να καταγράψει αναλυτικά, να κατηγοριοποιήσει·
- οι κοινωνικές σχέσεις μετασηματίστηκαν σε θεσμούς για τους οποίους μπορεί κανείς να διατυπώσει γενικευμένες αλήθειες· και
- η διαπροσωπική λειτουργία της γλώσσας έδωσε τόπο στην ανα-παραστατική της λειτουργία.

Η επιστημονική μελέτη των μεταβολών στο λεξικογραμματικό σύστημα, βάζει των πολιτι(σμι)κών, παρουσιάζει ενδιαφέρον ακριβώς επειδή εξηγεί τη δυναμική σχέση μεταξύ γλώσσας και πολιτισμού.⁴ Σε ιδεολογική αντιπαράθεση βρίσκεται η συστηματική μελέτη των γλωσσικών μεταβολών άσχετα από τις ιστορικο-πολιτισμικές συνθήκες που τις προκάλεσαν –τρόπος μελέτης για τη γλωσσική αλλαγή αρκετά συνηθισμένος στην παραδοσιακή ιστορική γλωσσολογία.

Στο σημερινό πολιτισμικό τοπίο η γλώσσα παίζει σημαντικότερο ρόλο απ' ό,τι ποτέ άλλοτε. Αναφερόμενος ο David Harvey (1989) στη σύγχρονη εποχή της μετανεωτερικότητας, εξηγεί τους λόγους που η κοινωνική ζωή συγκροτείται σήμερα διαμέσου της γλώσσας και όχι μέσω της ενέργειας ή του μετασηματισμού της φύσης, όπως συνέβαινε παλαιότερα. Σύμφωνα με αυτόν, οι σύγχρονες κοινωνίες αποτελούν συστήματα εννοιών ή συστήματα συμβολικής πραγματικότητας. Επισημαίνει, μάλιστα, πως υπάρχει μια ουσιαστική αλλαγή πλέον στη σχετική ισορροπία μεταξύ της υλικής και της συμβολικής παραγωγής και θεωρητικοποιεί αυτό που όλοι καλά γνωρίζουμε: δηλαδή, πως ο πολιτισμός των σύγχρονων κοινωνιών είναι παγιδευμένος μέσα σ' έναν σημειωτικό κύκλο, όπου το περιβάλλον που περιγράφεται από τα ΜΜΕ, για παράδειγμα, είναι εκείνο το περιβάλλον που τα ΜΜΕ χτίζουν ως πραγματικό. Την κατάσταση αυτή τη βιώνουμε όλοι καθημερινά όταν ακούμε ή βλέπουμε, για παράδειγμα, στις ειδήσεις να οικοδομείται ένας κόσμος σύγκρουσης λόγου, ένας κόσμος χρήματος, θανάτου και καταστροφής. Ο κόσμος αυτός χτίζεται μέσα από τη γραμματική των γλωσσικών και οπτικών κειμένων.

Στις σύγχρονες κοινωνίες, που σωστά αποκαλούνται 'κοινωνίες της πληροφορίας', οι πολίτες ασχολούνται όλο και λιγότερο με την ανταλλαγή αγαθών και την παροχή υπηρεσιών. Οι συναλλαγές γίνονται πια με βάση την πληροφορία σε συμ-

βατική ή ηλεκτρονική μορφή. Εδώ μπορούν να αναφερθούν άπειρα παραδείγματα από την καθημερινή ζωή, ακόμη και στην Ελλάδα όπου η χρήση των νέων τεχνολογιών δεν είναι ευρέως διαδεδομένη. Έτσι, θα μπορούμε όλο και περισσότερο, εάν βεβαίως έχουμε πρόσβαση στην πληροφορία, να πληρώσουμε τους λογαριασμούς μας μέσω πιστωτικής κάρτας ή μηχανήματος, να πάρουμε πιστοποιητικά και να κάνουμε τη φορολογική μας δήλωση μέσω διαδικτύου, όπως μπορούμε πλέον να παραγγείλουμε βιβλία από οποιοδήποτε μέρος του κόσμου, να διαβάσουμε επιστημονικά άρθρα, να ακούσουμε συναυλίες και να επικοινωνήσουμε με φίλους, συναδέλφους ή αγνώστους με τους οποίους αναπτύσσουμε πλέον διαφορετικού τύπου σχέσεις.

Αυτές οι αλλαγές που σημειώνονται κατά τις διαδικασίες των πολιτισμικών εξελίξεων στη νέα τάξη πραγμάτων και οι οποίες έχουν διεθνικό χαρακτήρα, εγγράφονται στη γλώσσα και παράγονται ή αναπαράγονται από αυτή (για παράδειγμα, τη γλώσσα των νέων τεχνολογιών και των ΜΜΕ, τη γλώσσα του χρηματιστηρίου, της πολιτικής και της δημόσιας διοίκησης ή των δημόσιων οργανισμών). Εγγράφονται και (ανα)παράγονται στο επίπεδο της κοινωνιοσημειωτικής [sociosemiotic] οργάνωσης του λόγου, κατά κειμενικό είδος [genre] και κειμενικό ύφος [register]. Ως αποτέλεσμα έχουμε όχι μόνο νέα πεδία λόγου, τα οποία προκύπτουν από τους νέους τόπους γνώσης και από τους νέους κανόνες της οικονομίας και της αγοράς, αλλά επίσης νέα είδη κειμένου, όπως τα e-mail και οι ιστοσελίδες, οι διάλογοι στα chat-room και on-line, τα πληροφοριακά έντυπα δημοσίων υπηρεσιών κ.λπ. Βλέπουμε, λόγου χάρη, να αυξάνεται τα τελευταία χρόνια ο αριθμός ενός νέου κειμενικού είδους, ενός υβριδικού 'διαφημιστικο-πληροφοριακού' εντύπου από δημόσιους φορείς σαν τον ΟΓΑ και τον ΟΤΕ.

Έχουμε επίσης νέες κειμενικές και διακειμενικές πρακτικές, καθώς ο λόγος της αγοράς και της διαφήμισης, για παράδειγμα, 'διαπλέκεται' με τον λόγο των εκπαιδευτικών θεσμών, τον λόγο των πολιτειακών δομών και συστημάτων υγείας. Αυτού του είδους η διακειμενικότητα χαρακτηρίζει κείμενα σαν αυτά που βλέπουμε στις ιστοσελίδες πανεπιστημιακών ιδρυμάτων⁵ (όπως στην ιστοσελίδα του Τμήματος Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Πανεπιστημίου Αθηνών στη διεύθυνση www.media.uoa.gr ή σε έντυπα Υπουργείων, όπως το φυλλάδιο του ΥΠΕΠΘ για το Ευρωπαϊκό Έτος Γλωσσών 2001).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση και μελέτη των νέου τύπου αυτών κειμένων για να εντοπιστούν οι νέοι τρόποι χρήσης της γλώσσας που προϋποθέτουν νέες λεξικογραμματικές επιλογές οι οποίες σταδιακά προκαλούν αλλαγές στο λεξικογραμματικό της σύστημα⁶ -αλλαγές οι οποίες, με τη σειρά τους, μπορεί να οδη-

γούν σε μετασηματισμούς του πολιτισμικού τοπίου με το οποίο βρίσκονται σε απόλυτη συνάρτηση.⁷

Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι εξαιρετικά δύσκολο σήμερα, που η ταχύτητα των κοινωνικών αλλαγών είναι τεράστια, να προσδιορίσουμε με σιγουριά τη νόρμα μιας σύγχρονης γλώσσας, η μορφή και η χρήση της οποίας αλλάζει συνεχώς. Άλλωστε η προσπάθεια αυτή, όπως αναφέρεται και στο εισαγωγικό κείμενο ενός περιοδικού, με τίτλο *Γλωσσικός Υπολογιστής*, του οποίου η γράφουσα έχει την επιστημονική ευθύνη (Δενδρινού 2000: 7-13), δεν έχει πλέον την πρακτική χρησιμότητα για τις σύγχρονες κοινωνίες που είχε σε άλλες ιστορικές στιγμές. Με την επανάσταση που έφερε η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας και των πολυμέσων σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής και της επιστήμης, ανοίγουν συνεχώς νέοι δίοδοι επαφής μεταξύ ανθρώπων, διαμορφώνονται νέοι τρόποι και μορφές επικοινωνίας, νέοι λειτουργικοί τρόποι ομιλίας και γραφής και, όπως προαναφέρθηκε, διαμορφώνονται νέα κειμενικά είδη και μπαίνουν στο λεξιλόγιό μας εκατοντάδες νέες λέξεις που ταυτόχρονα επηρεάζουν τη γραμματική της γλώσσας. Η χρήση της γλώσσας καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την τεχνολογία ενώ η ίδια η γλώσσα έχει τεχνολογικοποιηθεί, όπως έχουν δείξει με ενδιαφέρουσες αναλύσεις γλωσσολόγοι της κριτικής σχολής ανάλυσης λόγου, για παράδειγμα, ο Norman Fairclough (1996: 71-83).

Στις σημερινές κοινωνίες του 'γρήγορου καπιταλισμού' ένα πράγμα που γνωρίζουμε για τη γλώσσα είναι πως δεν συνιστά μονάχα μέσο κοινωνικού ελέγχου αλλά επίσης μέσο για τον έλεγχο των φυσικών συστημάτων και διαδικασιών. Κατά τα άλλα, ελάχιστα ξέρουμε γι' αυτή καθαυτή τη γλώσσα που είναι υπό διαμόρφωση στο πλαίσιο των νέων αυτών κοινωνιών. Προβλέπουμε βέβαια πως θα είναι διαφορετική, τόσο ως προς την ανα-παραστατική [ideational] όσο και ως προς τη διαπροσωπική της λειτουργία [interpersonal function], αφού αποτελεί συστατικό στοιχείο των νέων τεχνικών παραγωγής και παίζει ρόλο στην ανακατανομή των σχέσεων της κοινωνικής εξουσίας. Γνωρίζουμε, επίσης, πως η γλώσσα έχει διαφορετική υπόσταση στις κοινωνίες μας και πως αν κάποιος δεν τη μιλά σύμφωνα με τους κανόνες της ρητορείας που ορίζουν οι επικρατούσες κοινωνικές ομάδες, αν δεν μπει στα εν λειτουργία επικοινωνιακά δίκτυα με έναν λόγο σχετικής οικειότητας, τότε ο πολίτης αυτός θα αποκλειστεί ακόμη πιο εύκολα από ό,τι αποκλειόταν παλαιότερα όταν δεν αποκτούσε τους τυπικά αναγκαίους κανόνες ρητορείας.

Στο σημείο αυτό εντοπίζεται το πρόβλημα αλλά και η πρόκληση. Με την άκριτη συμμετοχή στις κειμενικές πρακτικές του συστήματος, το αναπαράγουμε. Με την αποχή απ' αυτές, με την εμμονή μας στις πρακτικές του παρελθόντος, αποκλειόμα-

στε από αυτό, όπως και από τη δυνατότητα κριτικής αντιμετώπισής του αλλά και όποιας αντίστασης σε αυτό.

Οι αλλαγές στην πολιτισμική σύσταση των κοινωνιών ανά τον κόσμο –και κυρίως των λεγόμενων αναπτυσσόμενων μετα-βιομηχανικών χωρών– προκύπτουν από τις σημαντικές αλλαγές στις μορφές της οικονομίας και των μεταφορών. Οι αλλαγές αυτές, οι οποίες συνάδουν με την παγκοσμιοποίηση, προκαλούν τον διαφορετικό ρόλο και χρήση της γλώσσας στα γλωσσικά και πολιτισμικά ετερογενή τοπία που οφείλουν να επιδιώκουν ένα διαφορετικό επικοινωνιακό ήθος και, συνεπώς, την ανάπτυξη διαφορετικού τύπου γλωσσικής-πολιτισμικής συνείδησης και διαφορετικής κοινωνικής υποκειμενικότητας. Αυτή βεβαίως είναι η επιδίωξη και στις λεγόμενες μονόγλωσσες κοινωνίες, όπου η πολιτισμική και, συνεπώς, συχνά γλωσσική ετερογένεια καταλύει τα σταθερά όρια γύρω από τη γλώσσα και τους γλωσσικούς τύπους. Όπως επισημαίνει ο Gunther Kress (2001: 111-124), ξέρουμε ήδη πως καμία γλώσσα δεν είναι ποτέ απομονωμένη ή προφυλαγμένη. Όμως υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στη σταδιακή εισροή λεξικών δανείων (και την αφομοίωσή τους στις φωνολογικές, γραφηματικές και σημασιολογικές δυνατότητες της γλώσσας) και στη μόνιμη συν-παρουσία διαφόρων γλωσσών στον ίδιο γεωγραφικό και κοινωνικό χώρο –αυτή όμως είναι η σημερινή πραγματικότητα στα περισσότερα μέρη του κόσμου. Πρόκειται για συνθήκες που καταλύουν αναπόφευκτα όλα τα όρια που υπάρχουν μέσα και γύρω από τη γλώσσα –τα όρια που υπήρχαν σε όλα τα επίπεδα, από το φωνολογικό έως το κειμενικό.

Αυτό, όπως εξηγεί ο Kress (2001), σε συνδυασμό με τις τεχνολογικές εξελίξεις ειδικότερα στις ηλεκτρονικές μορφές επικοινωνίας, οδηγεί σε μια ανάγκη ριζικής αναθεώρησης σχετικά με το ποιος είναι ‘ικανός’ χρήστης της γλώσσας επειδή δεν αρκεί πια, για να θεωρηθεί κανείς ικανός χρήστης, να έχει τον απόλυτο έστω έλεγχο ενός τρόπου επικοινωνίας (λ.χ. του γλωσσικού). Ικανός χρήστης σήμερα είναι εκείνος που μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά με τους πολλαπλούς τρόπους σημείωσης που του είναι διαθέσιμοι.

Η αποφασιστική αυτή στροφή που, όπως προαναφέρθηκε, έχει σχέση και με την ανάπτυξη της ηλεκτρονικής τεχνολογίας, παρέχει νέες δυνατότητες παραγωγής κειμένων και διάδοσής τους. Η ψηφιακή μορφή των παραγόμενων κειμένων, μάλιστα, δίνει επίσης τη δυνατότητα για μια νέας μορφής διαδραστική επικοινωνία, όπου οι οπτικές μορφές αναπαράστασης των πραγμάτων κυριαρχούν όλο και περισσότερο, ειδικά σε ορισμένα πεδία (πρβλ. Kress & van Leeuwen 1996). Ένα από τα αμέτρητα παραδείγματα είναι ο ημερήσιος Τύπος: ως θυμηθούμε την εικόνα που παρουσίαζαν τα πρωτοσέλιδα εφημερίδων πριν από 50 χρόνια, όταν ο κυ-

ρίαρχος σημειωτικός τρόπος ήταν ο γλωσσικός, και την εικόνα που παρουσιάζουν σήμερα, που ολοένα και περισσότερο η πληροφορία αναπαριστάται οπτικά: με εικόνες, έντεχνο layout των κειμένων, διαφορετικού στυλ γραμματοσειρές, διαγράμματα κ.λπ. Τη στροφή προς την οπτικοποίηση της πληροφορίας τη βλέπουμε και στα σχολικά βιβλία, όπως επισημαίνουν οι Ιντζίδης & Καραντζόλα (1999, 2000).

Τα αποτελέσματα από την επικοινωνία με όλο και μεγαλύτερη χρήση οπτικών κειμένων είναι πολλά και διάφορα. Ενδεικτικά αναφέρω τη λειτουργική εξειδίκευση της εικόνας και του γραπτού λόγου όταν συνυπάρχουν, λ.χ. η συνύπαρξη διαφόρων μορφών διαγραμμάτων σε ένα επιστημονικό βιβλίο. Η παρουσία τους σε ένα βιβλίο (Graddol 1997/2000) το οποίο προωθεί την παγκοσμιοποίηση της ήδη ηγεμονικής αγγλικής γλώσσας, προσθέτει στην 'επιστημονικοποίηση' της πληροφορίας που προβάλλει, αλλά, παράλληλα, προσδιορίζει τη μορφή του γλωσσικού κειμένου. Τα δύο κείμενα, το οπτικό και το γλωσσικό, λειτουργούν συμπληρωματικά και η νοηματοδότηση επιτυγχάνεται με τη χρήση και των δύο. Με την παράλληλη χρήση διαφορετικών τρόπων σημείωσης σε όλο και περισσότερες περιστάσεις επικοινωνίας, βλέπουμε επίσης να επιτυγχάνεται ένας διαφορετικός τρόπος διαμόρφωσης της γνώσης, αφού η οπτική αναπαράσταση των πραγμάτων της προσδίδει άλλου τύπου σχηματοποίηση.

Το πόσο επηρεάζεται η λεξικογραμματική της γλώσσας και οι κειμενικές στρατηγικές από τις εξελίξεις αυτές στην επικοινωνία είναι ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον ζήτημα, το οποίο χρήζει μελέτης. Αξίζει, αναμφισβήτητα, να μας απασχολήσει, τη στιγμή που η γλώσσα, ως γραπτός (και ως προφορικός) λόγος, υπάρχει όλο και περισσότερο σε ένα πολυτροπικό τοπίο, δηλαδή σε ένα τοπίο όπου οι τρόποι νοήματος της γραπτής γλώσσας διαπλέκονται με οπτικά σχήματα νοήματος ή/και με νευματικά, ηχητικά ή ακόμη και νοήματα χώρου.

2. Θεωρήσεις γλώσσας και πολιτισμού σε συνάρτηση με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες

Η επιλογή των θεωρητικών απόψεων που εκτέθηκαν -απόψεις για τη γλώσσα και τον πολιτισμό, αφενός, και για τη μεταξύ τους διαλογική σχέση, αφετέρου- δεν είναι τυχαία. Στον βαθμό που οι όποιες θεωρητικές απόψεις αναπτύσσονται και αυτές στα πλαίσια του πολιτισμικού γίνεσθαι, παράλληλα με τις κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις, για να ερμηνεύσουν αλλά και για να κατευθύνουν τις κοινωνικές μας πρακτικές, οι συγκεκριμένοι τρόποι θεώρησης που υιοθετήθηκαν εδώ συνάδουν:

- 1) Με τις προσπάθειες που καλούμαστε εκ των πραγμάτων να καταβάλουμε για να διαχειριστούμε τη γλωσσική και πολιτισμική πολυμορφία που χαρακτηρίζει το σύνολο των σύγχρονων κοινωνιών μας και κάθε μία χωριστά. Η σωστή διαχείρισή τους είναι προϋπόθεση, αφενός, για την κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη των σημερινών νεο-φιλελεύθερων, μεταβιομηχανικών κοινωνιών και, αφετέρου, για τον εκδημοκρατισμό τους. Η μαζική συμμετοχή των πολιτών στις κοινωνικές διαδικασίες, την παραγωγή και την κατανάλωση προϋποθέτει αποτελεσματική διαχείριση της κοινωνικής ετερογλωσσίας, πολυγλωσσίας και πολιτισμικής πολυφωνίας.
- 2) Με τις επιδιώξεις για αναμόρφωση της γλωσσικής εκπαίδευσης. Η μαζική συμμετοχή όλων των πολιτών στις κοινωνικές διαδικασίες, σε όλων των ειδών τις συναλλαγές με το συμβολικό και υλικό κεφάλαιο, απαιτεί την ανάπτυξη, σε όλη τη διάρκεια της τυπικής τους εκπαίδευσης, αλλά και πέρα από αυτή, των 'απαραίτητων' επικοινωνιακών ικανοτήτων. Με την απαίτηση αυτή γεννάται βεβαίως ένα καίριο ερώτημα σχετικά με τα είδη λειτουργικού και κριτικού γραμματισμού που πρέπει να αναπτύξουν οι πολίτες ώστε να μην αποκλείονται από τα κοινωνικά δρώμενα, να μην περιθωριοποιούνται κοινωνικά. Γεννάται, δηλαδή, το ερώτημα στο οποίο εφιστούν την προσοχή μας οι Bill Cope & Mary Kalantzis (2000): ποιες είναι οι απαραίτητες επικοινωνιακές ικανότητες για να λειτουργήσει αποτελεσματικά ο πολίτης, παρ' όλες τις σημαντικές αλλαγές που σημειώνονται στο περιβάλλον εργασίας, στην τεχνολογία, στην ίδια την έννοια του πολίτη, στις σχέσεις παροχής υπηρεσιών, στις κοινωνικές ταυτότητες των μελών κοινοτήτων, καθώς επίσης και στην εκπαίδευση;

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι σκόπιμο να ξεκινήσει -σε συμφωνία με τις απόψεις που αναπτύσσονται στα νεοσύστατα επιστημονικά πεδία της εκπαιδευτικής γλωσσολογίας και των 'πολυγραμματισμών'- από τη θεώρηση της γλώσσας όπως αναπτύχθηκε ως τώρα στο κείμενο αυτό. Δηλαδή, της γλώσσας όχι ως στατικού αυτόνομου συστήματος σταθερών στοιχείων αλλά ως κοινωνικής πρακτικής και ως τρόπου σημείωσης που είναι σε απόλυτη σχέση με τις πολλαπλές αλλαγές στο κοινωνικό, πολιτισμικό, οικονομικό και τεχνολογικό επίπεδο -αλλαγές τις οποίες εγγράφει και στις οποίες συμβάλλει. Η θεώρηση αυτή της γλώσσας επιτρέπει να σκεφτούμε προς την κατεύθυνση προγραμμάτων γραμματισμού εναλλακτικών προς εκείνα των οποίων αποκλειστικός στόχος ήταν η διδασκαλία του σταθερού ομοιογενούς γλωσσικού κώδικα ή της ορθής επικοινωνίας με βάση το στατικό αυτό σύστημα -είναι σαφές πως αυτού του τύπου ο γραμματισμός δεν εξυπηρετεί

πλέον. Η εκπαίδευση, σύμφωνα με την επιστήμη της εκπαιδευτικής γλωσσολογίας, καλείται να δημιουργήσει νέες παιδαγωγικές και επικοινωνιακές ταυτότητες ώστε οι πολίτες, πρώτον, να μπορούν να λειτουργούν διαλογικά σε ποικιλόμορφα περιβάλλοντα, με σεβασμό στην κοινωνική, γλωσσική και πολιτισμική διαφορετικότητα· και, δεύτερον, να μπορούν να αρθρώσουν μια κριτική μεταγλώσσα και να παράγουν είδη λόγου και πολυτροπικών κειμένων από ένα ευρύ φάσμα πολιτισμικών πηγών.

Οι στόχοι αυτοί αποτελούν ένα πρώτο βήμα. Η διερεύνηση του όλου ζητήματος του γραμματισμού των πολιτών, όμως, θα πρέπει να είναι στο επίκεντρο της έρευνας, ιδιαίτερα όσων γλωσσολόγων ενδιαφέρονται η διερεύνηση σε ζητήματα γλώσσας και πολιτισμού να έχει κοινωνικά οφέλη και μάλιστα στον χώρο της εκπαίδευσης και της γλωσσικής αγωγής ειδικότερα.

Επειδή όμως οι εξελίξεις της γνώσης και της τεχνολογίας στις σύγχρονες κοινωνίες συντελούνται με ολοένα ταχύτερο ρυθμό, δεν αναφερόμαστε μόνον στην τυπική υποχρεωτική και μετα-υποχρεωτική εκπαίδευση. Μιλάμε πλέον για μια εκπαίδευση που συνεχίζει σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ενεργού πολίτη, μια εκπαίδευση η οποία δεν μπορεί παρά να είναι αυτόνομη. Σημαντικό ρόλο και σε αυτή θα παίξει η αντιμετώπιση της γλώσσας όχι ως σταθερού, στατικού συστήματος που αποτελεί αντικείμενο γνώσης αλλά ως μέσου πρόσβασης στη γνώση ώστε να δίνονται ολοένα και περισσότερες ευκαιρίες σε όλους τους πολίτες για ενεργό συμμετοχή στον πολιτισμό που διαμορφώνεται με βάση τη νέα οικονομία της γνώσης.

Σημειώσεις

1. Η άποψη αυτή διαμορφώνεται στο πλαίσιο του θεωρητικού προβληματισμού του Homi Bhabha (1994), του Pierre Bourdieu (1994) και του J.B. Thompson (1990).
2. Η χρήση του όρου 'διαλογικό υποκείμενο' παραπέμπει στον Mikhail Bakhtin (1981).
3. Σύμφωνα με τη συστημική λειτουργική γλωσσολογία, αντικείμενο ενδιαφέροντος συνιστά το κείμενο, το οποίο αποτελεί τη βασική εννοιολογική ενότητα και όχι οι λέξεις ή δομή των προτάσεων χωριστά. Η ανάλυση εστιάζεται συνεπώς στη λεξικογραμματική των κειμένων που εγγράφουν τις επιλογές των σχεδιαστών τους -επιλογές που διατίθενται από το συνολικό σημασιακό σύστημα μιας γλώσσας το οποίο αναπτύσσεται στο πλαίσιο του πολιτισμού που το παράγει (πρβλ. Halliday 1994, 1999: 19-32, Λύκου 2000: 57-71).
4. Τη σχέση αυτή διερευνά κυρίως μέσα από ιστορικές οπτικές ο γλωσσολόγος Α.-Φ. Χριστιδής (1999).
5. Για μια κριτική ανάλυση του λόγου των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων σε κοινωνίες που λειτουργούν με βάση το νεοφιλελεύθερο κοινωνικο-οικονομικό μοντέλο, πρβλ. Fairclough (1995).
6. Κάθε νέο κειμενικό είδος προσδιορίζει τους τρόπους χρήσης της γλώσσας και καθορίζει τις λε-

ξικογραμματικές επιλογές του χρήστη. Ας σκεφτούμε, για παράδειγμα, τον διαφορετικό τρόπο λεξικογραμματικής διατύπωσης με το κειμενικό είδος του τηλεγραφήματος όταν με την τεχνολογία έγινε εφικτή δημιουργία του.

7. Σε ένα από τα πάντοτε ενδιαφέροντα κείμενά του, ο Μ.Α.Κ Halliday (1993: 1-41) μιλά για τους νέους τρόπους νοηματοδότησης οι οποίοι γεννιούνται στα πλαίσια του νέου πολιτισμικού γίγνεσθαι ως μία από τις βασικότερες προκλήσεις για την εφαρμοσμένη γλωσσολογία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bakhtin, M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*, επιμ. M. Holquist, μτφρ. C. Emerson & M. Holquist, Austin, TX: University of Texas Press.
- Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture*, London: Blackwell.
- Bourdieu, P. (1994). *The field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. Cambridge: Polity Press.
- Cope, B. & M. Kalantzis (2000). 'A pedagogy of multiliteracies designing social futures', στο B. Cope & M. Kalantzis (επιμ.), *Multiliteracies: Literacy Learning and the Design of Social Futures*. London & New York: Routledge.
- Δενδρινού, Β. (2000). 'Editorial', *Γλωσσικός Υπολογιστής. Περιοδική Έκδοση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας για τη Γλώσσα και τη Γλωσσική Αγωγή*, 2: 7-13.
- Fairclough, N. (1995). 'Critical discourse analysis and the marketisation of public discourse: the universities', στο, του ίδιου, *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. London & New York: Longman.
- Fairclough, N. (1996). 'Technologisation of discourse', στο C. R. Caldas-Coulthard & M. Coulthard (επιμ.), *Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis*. London & New York: Routledge.
- Graddol, D. (1997/2000). *The Future of English?*, London: British Council.
- Halliday, M.A.K. (1993). 'New ways of meaning: a challenge to Applied Linguistics', στο, του ίδιου, *Language in a Changing World*. Applied Linguistics Association of Australia, Occasional Paper No. 13: 1-41.
- Halliday, M.A.K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*, 2η εκδ., London, Melbourne, Auckland: Edward Arnold.
- Halliday, M.A.K. (1999). 'Η γλώσσα και η αναμόρφωση της ανθρώπινης εμπειρίας', *Γλωσσικός Υπολογιστής. Περιοδική Έκδοση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας για τη Γλώσσα και τη Γλωσσική Αγωγή*, 1: 19-34.
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell.
- Ιντζίδης, Β., Ε. Καραντζόλα & Ε. Χοντολίδου (1999). 'Πολυτροπικότητα κειμένων: Γλώσσα και εικόνα στα σχολικά εγχειρίδια', *Γλωσσικός Υπολογιστής. Περιοδική Έκδοση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας για τη Γλώσσα και τη Γλωσσική Αγωγή*, 1: 115-124.
- Ιντζίδης, Β. & Ε. Καραντζόλα (2000). 'Πολυτροπικότητα κειμένων. Γλώσσα και εικόνα στα σχολικά εγχειρίδια', *Γλωσσικός Υπολογιστής. Περιοδική Έκδοση του Κέντρου Ελληνικής*

- Γλώσσας για τη Γλώσσα και τη Γλωσσική Αγωγή, 2: 193-204.
- Kress, G. (2000). 'Σχεδιασμός του γλωσσικού προγράμματος σπουδών με βάση το μέλλον', *Γλωσσικός Υπολογιστής. Περιοδική Έκδοση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας για τη Γλώσσα και τη Γλωσσική Αγωγή*, 2: 111-124.
- Kress, G. & T. van Leeuwen (1996). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London & New York: Routledge.
- Λύκου, Χ. (2000). 'Η συστημική λειτουργική γραμματική του M.A.K. Halliday', *Γλωσσικός Υπολογιστής. Περιοδική Έκδοση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας για τη Γλώσσα και τη Γλωσσική Αγωγή*, 2: 57-72.
- Thompson, J. B. (1990). *Ideology and Modern Culture*, Cambridge: Polity Press.
- Χριστιδης, Α.-Φ. (1999). *Γλώσσα, Πολιτική, Πολιτισμός*. Αθήνα: εκδόσεις Πόλις.